

Inledning

ANDERS BURMAN, MARCIA SÁ CAVALCANTE SCHUBACK

& SYNNE MYREBØE

Hen kai pan betyder ”en och allt” på gammalgrekiska. När Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Friedrich Hölderlin och Friedrich Schelling studerade tillsammans i Tübingen skrev de med dessa tre ord en sorts pakt som först och främst kan förstås som ett filosofiskt credo syftande till att försöka fånga allt i ett.¹ *Philosophia* är ett annat grekiskt ord som uttalas överallt utan över-sättning men med ett flertal olika brytningar. Ordet och begreppet filosofi står för kärlek eller rättare sagt vänskap till ett slags vetande, ett vetande som samlar och förenar, ett vetande om alltets bultande hjärta. ”Hur hänger allt detta ihop?”, ”på vilken grund?” och ”utifrån vilket perspektiv?” är frågor som uttrycker det filosofiska anspråket på helhet och sammanhang. Att söka efter alltets grund och princip har allt sedan filosofins grekiska början utgjort dess oändliga uppgift.

Helhet sägs på grekiska inte bara med ordet *pan*, som i *pan-*demi utan också med ordet *holos*, som i *holism*, *holocaust* (av *holos* och *kaustos* som betyder bränt) och *katolicism* (av *kata* och *holou* som kan utläsas som i *enlighet* med *helheten*). På latin uttrycks det filosofiska anspråket på enhet och helhet med ordet *universum*, varifrån bland annat *universalism* kommer. Ordet *universitet* kommer från högmedeltidens *universitas*, som innebär sammanslutning, skrå eller enhet (*uni*) av olika saker (*diversitas*). *Universitas magistrorum et scholarium* var ursprungligen den sammanslutning av lärare och studenter som själva univer-

¹ Detta på gammalgrekiska skrivna motiv härstammar förmodligen från Hegels hand, när han lade till orden till det som Hölderlin skrev som tillägnelse i Hegels *Stambuch* från 1791, själva hämtade från Goethes *Iphigenie auf Tauris*: ”Göthe. Lust und Liebe sind / die Fittige zu großen Thaten”, med Hegels tillägg: S[ymbolon] *Hen kai Pan*. Friedrich Hölderlin, *Sämtliche Werke. Band 2. Gedichte nach 1800*, red. Friedrich Beissner (Stuttgart: Kohlhammer, 1953), s. 349.

sitetet tänktes utgöras av, men även där fanns en koppling till helheten och det universella vetandet.

Utifrån anspråket på att vara och förbli vän med ett vetande om alltets dynamik, ett vetande som samlar dess olika aspekter och dimensioner i ett, har filosofin – åtminstone sedan det tyska moderna forskningsuniversitetet tog form vid början av 1800-talet – kopplats samman med det som brukar kallas universitetets idé. Universitetet skulle vara filosofin *in action*, ett sammanlänkande, ett sammanhängande, en förening och syntes av delarna och differenserna. Anspråket svarade mot tidens sökande efter och återgivande av alltets enhet. Den fundamentala frågan rörde relationen mellan det enskilda och det allmänna, det partikulära och det universella, det ena såsom helheten. Denna fråga har idag en brinnande aktualitet i termer av det globala och det lokala.

Tiden för formulerandet av det moderna universitetets idé var decennierna efter den franska revolutionen. Det var en period som kännetecknades av en mängd olika och ändå sammanhängande våldsamma strider. Bland annat handlade det om en strävan efter att synkronisera hela världen med Europa, som var ett Europa under Napoleons styre. Alltets enhet tolkades därmed som *synkroni*, i betydelsen alla tider i en enda tid. Det var maktens tid, en tid reglerad av produktionens tid, kapitalets tid. Men alltets enhet förstods lika mycket som *syntopi*, det vill säga att alla rum skulle föras till Europa som det enda rummet, ett rum reglerat av produktionens och kapitalets utrymme. Det var en tid präglad av en vilja till system. Även universitetets idé är kopplad till sökandet efter ett vetandets och kunskapens system, efter samhällssystem, ett erfarenhetssystem där tro och vetande, tänkande och sensibilitet, kropp och själ ska hänga ihop och där alla differenser ska förenas. Frågan är under vilken princip allt detta ska förenas, under vilken instans.

Samtidigt som förening i visst avseendet innebär underkastelse under en enda princip kan förening och underkastelse kopplas samman med statsgrundandet. Det är knappast en till-

fällighet att uppkomsten av det moderna tyska universitetet föregick enandet av den tyska nationen och grundandet av den tyska staten. Frågan om förbindelsen mellan universitetet, nationen och staten har sedan dess varit central. Detsamma gäller frågan om universitetets relation till Europa som idé, som i sin tur tänktes representera filosofins idé. Europas idé, statens idé, universitets idé och filosofins idé skulle på så sätt förenas och synkroniseras – detta var begäret som drev fram det moderna tyska universitetsväsendet.

Universalismens idé skulle driva världspolitikens ekonomi och ekonomins politik. Under 1800-talet klädde det sig som kosmopolitism och utövades som imperialism. Anspråket på universalism har sedan dess universaliserats, det vill säga spridits över allt. Idag är globalisering det mest populära begreppet för denna rörelse. Samtidigt är en universalism som universaliseras en självmotsägelse. Universaliseringen kan förstås antingen som att alla partikulariteter gör anspråk på att vara universella – något som utgör kärnan i den romantiska idén om fragmentet – eller som att det ursprungliga ”ena” och ”enda” splittras, dissemineras, differentieras inom sig själv. Utifrån ett sådant perspektiv kan globaliseringen tolkas som universalismens kris. Så skulle inte bara världens utan också universitetets läge idag kunna tolkas. I sådana fall ligger i denna kris en utmaning att i relation till universitetet tänka längre än enbart om behovet av pluralism med dess anspråk på mångvetenskap, tvärvetenskap och intervetenskaplighet. Är det i själva verket inte så att det inte längre finns någon princip under vilken det differentierade universitetet kan enas? Har universitetet med andra ord redan omvandlats till ett multiversitet?² Vad innebär detta i så fall för högre utbildning, forskning och det sätt på vilket kunskap och vetande selekteras och struktureras?

² Jämför Clark Kerr, ”Idén om ett multiversitet”, i Thomas Karlsohn (red.), *Universitetets idé. Sexton nyckeltexter*, övers. Thomas Karlsohn (Göteborg: Daidalos, 2016), s. 225–254.

Även på andra sätt har universitetet transformerats på radikala sätt under det senaste halvsekle. Inte bara i Sverige utan också på många andra håll i världen har det gamla universitetet som var ett privilegium för den samhälleliga eliten förvandlats till ett högre utbildningsväsende där närmare hälften av alla ungdomar studerar vidare. Detta har i grunden förändrat förutsättningarna för samtliga akademiska discipliner, inklusive filosofin. I ett land som Sverige har filosofi alltid varit ett förhållandevis litet ämne, och så är det fortfarande trots akademins generella utbyggnad och utbredning. Det mest slående är dock att ämnet successivt har förlorat mycket av den status som den tidigare tillerkändes, inte minst i Tyskland under tidigt 1800-tal. I takt med modernitetens accelerering och de andra vetenskapsområdenas kraftiga expansion, samtidigt som universitet och högskolor har börjat att styras och fungera på helt andra sätt än tidigare, tycks filosofiämnet helt enkelt ha marginaliserats.

Numera talas det om universitetets tre uppgifter som utgörs av forskning, utbildning och samverkan med det omgivande samhället. Det är framför allt detta som akademiker förväntas ägna sig åt. Men det är också möjligt att vända på perspektivet och i stället för att fokusera på vad forskare och lärare har för sig fråga vad universitetet som sådant faktiskt gör. Något som har varit centralt i det moderna forskningsuniversitetet och som också varit betydelsefullt i avseende på filosofins status har att göra med sätten att selektera, ordna och systematisera kunskaper. I *"Samhället måste försvaras"*, den föreläsningsserie som han höll vid Collège de France 1975–1976, uttryckte Michel Foucault det så här:

Universitetets främsta funktion handlar om selektion, inte så mycket vad gäller människor (men det är inte heller så viktigt) som vad gäller kunskaper. Denna urvalsfunktion utövas av universitetet genom ett slags både faktiskt och principiellt monopol, som gör att den kunskap som inte uppkommit eller formats inom dess institutionella fält – vars gränser är relativt flytande men som i stort sett utgörs av universitetet och de

officiella forskningsinstitutionerna – ett sådant vetande blir automatiskt, om inte helt och hållet exkluderat så åtminstone diskvalificerat *a priori*.³

I det tidiga 1800-talets tyska universitetsväsende, Hegels och Schellings universitet, var selektionen av kunskaper och vetanden nära förbunden med konstruktionen av filosofiska system. Även efter det att de flesta filosofer givit upp systembyggargambitionerna har filosofiämnet spelat en avgörande roll i den oavlåtligt pågående kunskapsselekerande verksamheten, inte minst eftersom epistemologiska frågor om hur vi får kunskap och vad som är säkert vetande hör till dess kärnområden. Men om universiteten tidigare hade något slags kunskapsselekerande monopol så har de sedan Foucault höll sin föreläsningsserie för drygt fyra decennier sedan förlorat detta. De har inte längre ensamrätt – om de någonsin haft det – på att definiera vilka kunskaper och vilket vetande det är som räknas och inte räknas. Bara för att kunskaper uppkommit utanför universitetets fält behöver de inte *per se* vara diskvalificerade. I förlängningen av detta skulle man till och med kunna hävda att själva sanningen i något avseende allt mer privatiserats.⁴ Även detta har på sitt sätt bidragit till att försvaga ställningen för inte bara filosofiämnet utan universitetet i stort. Samtidigt visar det att universitetens och filosofins kunskapstraderande, kunskapsproducerande och kunskapsgranskande roll har laddats med nya – men knappast mindre viktiga – betydelser.

I takt med akademins och filosofins förändrade villkor har varningar höjts för att desintegrationen av en ursprunglig princip också skulle innebära eller vara ett uttryck för en upplösning av det moderna universitetets – och i förlängningen samhällets – grundläggande värden. Den selektion av kunskaper som Fou-

³ Michel Foucault, "Samhället måste försvaras". *Collège de France 1975–1976*, övers. Karl Lydén (Hägersten: Tankekraft, 2008), s. 170f. (översättningen modifierad).

⁴ Sverker Sörlin, *Till bildningens försvar. Den svåra konsten att veta tillsammans* (Stockholm: Natur och Kultur, 2019), s. 56; jämför s. 69.

cault beskrev som universitetets huvudsakliga funktion har inte bara utmanats av informationssamhällets explosionsartade utveckling och av en politisk reglering av kunskapsinstitutionerna utan också genom de människor som befolkar universiteten. Från att tidigare ha varit en till synes monolingvistisk och homo-social kultur med en aktiv selektering av vilka kroppar som anses ha potential som kunskapssubjekt framträder universiteten nu allt mer som en plurilingvistisk institution. Utifrån Schellings, Hölderlins och Hegels förståelse av det partikulära och det universella framstår universitetet fortfarande som den plats – det bultande hjärta – där olika perspektiv kan frodas i samspel med varandra, men det är också en plats som reglerar vilkas röster som får höras och träda fram i denna gemenskap. Helheten utgör då en förutsättning som den plats inom vilken dess olika delar kan utvecklas, samtidigt som den genom att reglera kunskaper och kroppar definierar samma helhet utifrån dess insida och utsida.

I detta sammanhang förtjänar det att påminnas om att just filosofiämnet sticker ut i studier om universitetens könsmaktsbalans, med färre kvinnor som når högre positioner och blir frekvent citerade än inom något annat humanistiskt ämne. I tänkandet över filosofi och universitet är denna problematik märkbart ignorerad inom det ämne som säger sig vilja tänka utöver det redan givna. Denna ovilja att granska väsentliga delar av det egna, eller om man så vill den utsida som konstrueras genom kultiveringen av filosofiämnets självförståelse, kallar på en uppmärksamhet av filosofins politik. Utifrån medvetenheten om den egna kunskapstraditionens kolonialisering och globalisering är det av största vikt att rikta blicken mot vad det är som är tänkbart och det tänkbaras gränser inom den egna verksamheten. Utifrån detta *inter-esse* – en samvaro som erkänner det inte redan tänkta eller det rentav otänkbara – kan vi röra oss mot filosofin som tänkandets praktik.

I ljuset av dessa preliminära anmärkningar framstår det som mer angeläget än på länge att reflektera över både filosofin och

universitetet liksom relationen dem emellan. Det är just det som är ambitionen med den här antologin, med öppningar för problem och frågor som är av betydelse också för demokratin och samhället i stort. I de femton artiklarna diskuteras utifrån olika vinklar filosofisk forskning och högre utbildning i förhållande till temat om universalismens kris men också tänkandets förmåga att förändra verkligheten, det vill säga tänkandets emancipatoriska kraft. Gentemot en bred idéhistorisk fond som kretsar kring filosofins och tänkandets roll inom akademien – från den tyska idealismen till vår egen tid – utgör antologin på så sätt ett försök att diagnostisera och reflektera över filosofins och tänkandets villkor och status inom dagens universitetsväsende.

Artiklarna i boken är i stort sett kronologiskt ordnade, låt vara att flera av dem rör sig över längre tidsspänn med historiska tillbakablickar samtidigt som behandlade tänkare, idéer och teman relateras till vår samtida situation. I det första bidraget, ”Om hypokondri och filosofi i Kants *Der Streit der Fakultäten*”, undersöker Anna Enström ett av den moderna universitetsdiskursens klassiska verk, Immanuel Kants skrift om striden mellan de akademiska fakulteterna, vilka vid denna tid – det vill säga slutet av 1700-talet – fortfarande utgjordes av den filosofiska, den juridiska, den medicinska och den teologiska. Medan den förstnämnda tidigare hade varit den elementära och för alla studenter gemensamma fakulteten vänder Kant på ordningen och argumenterar för den filosofiska fakultetens överhöghet. Det tema i hans text som Enström särskilt riktar sin uppmärksamhet mot handlar dock om filosofins farmakologiska uppgift. Den traditionella uppdelningen av Kants empiriska och teoretiska texter löses här upp genom det sätt på vilket han förbinder den egna erfarenheten av hypokondri med universitetets hierarkiska uppdelning mellan de olika fakulteterna. Till skillnad från teologi, juridik och medicin som står i den rådande maktens tjänst utgör de filosofiska och historiska kunskaperna ett kritiskt ifrågasättande av samma makt. Genom sitt institutionella utanförskap menar Kant att filosofin bör utgöra en

dietik gentemot den högre fakultetens patologiska risker. Men lika väl som att den filosofiska dietiken mot hypokondri kan påskynda tillfrisknandet och även aktiveras i förebyggande syfte, hävdar Kant att den kan orsaka skada på förmågan att tänka. Synen på filosofins uppgift och striden mellan fakulteterna belyses på så sätt genom Kants förståelse av hypokondri som en pågående strid i dubbel bemärkelse, gentemot en högre stående makt men också mot det hot mot den fria tanken som den filosofiska dietiken bär med sig.

I den därpå följande texten, ”Humboldtmodellens uppgång och fall”, ger Anders Burman en presentation av den konception av det moderna tyska forskningsuniversitetet som förknippas med Wilhelm von Humboldt. Redan det faktum att det lärosäte som han var den främsta tillskyndaren till idag heter Humboldt-Universität zu Berlin ger vid handen att det är fråga om en synnerligen inflytelserik formulering av universitetets idé, trots att Humboldt själv aldrig systematiserade sina tankar i frågan. Den modell som är knuten till hans namn är i själva verket i hög grad en senare, postum konstruktion och utmärks av ett med bildningstanken nära sammankopplat bejakande av det främmande och det okända, en upphöjd syn på förnuftet och filosofin, en tro på kunskapens egenvärde och en föreställning om universitetets autonomi. Alla dessa inslag har sedan den tyska idealismens storhetstid i början av 1800-talet kraftigt undergrävt och försvagats, och av detta drar Burman slutsatsen att vi inte längre bör hålla fast vid Humboldtmodellen som det enda rättesnöret för vad ett universitet är och borde vara. Snarare finns det idag ett behov av att formulera nya modeller och intellektuella kartor som vi kan orientera oss efter. Därmed inte sagt att allt som har med Humboldtmodellen att göra är förlegat. För att bara nämna ett exempel kan ett begrepp som bildning fortfarande laddas och användas på ett radikalt sätt.

Det i den tyska universitetsdiskussionen ständigt återkommande bildningsbegreppet fördjupas och problematiseras i Thomas Karlsruhns artikel ”Bildning, känsla och tänkande”. Ut-

gångspunkten är en ofta uttalad föreställning om att universitetet som institution efterhand har blivit allt mindre emotionellt laddat till förmån för en kall, liknöjd och känslomässigt nollställd byråkrati. Men bilden är långt ifrån enkelsidig, vilket bland annat de demonstrationer som gick under beteckningen *March for Science* kan illustrera. Det var fråga om olika evenemang som arrangerades av främst akademiker efter att Donald Trump blev vald till president och vilka sades manifesteras en stark passion för vetenskapen – ett engagemang som dock på flera sätt framstår som rätt problematiskt, påpekar Karlsohn. Hur som helst har känslor alltid funnits inom akademien liksom i de allra flesta andra mänskliga verksamheter. Däremot är detta en dimension av universitetsväsendet som inte beaktats i den grad den förtjänar. Med hjälp av bildningsbegreppet synliggör och reflekterar Karlsohn över känslornas betydelse i det akademiska livet. Han går tillbaka till tidiga bildningstänkare som Johann Gottfried Herder, Friedrich Schiller och Friedrich Schleiermacher för att visa på bildningens – och i förlängningen universitetets – emotionella sidor. Samtidigt understryker han universitetets och bildningens religiösa förankring. I takt med att sekulariseringen tilltog kom universiteten att bli något av en ersättningsreligion som övertog många av kristendomens praktiker och idékomponenter. Här liksom i kärleken till visheten och sanningen finner Karlsohn en grund för akademins särskilda form av emotionalitet, och det är – menar han – känslor som det ännu idag finns all anledning att kultivera.

Den spanske filosofen José Ortega y Gassets tankar om universitetets och filosofins möjligheter i relation till samtidens politiska frågor är ämnet för Martin Wiklunds text ”Filosofin i det populistiska tillståndet. Filosofins och universitetets uppgifter i ljuset av Ortega y Gassets diagnos av samtidens kris”. Den kris som Ortega lokaliserar i sin egen tid, och som Wiklund ser parallell till i dagens politiska situation, kretsar kring människors oförmåga att tänka det gemensamma. I stället anar Ortega en historielös populism, där ”massmänniskan” är obenägen att

förstå komplexa samband och helheter. Mot denna avsaknad av kultur och bildning söker han en filosofi som grundas i livet och utifrån vilken samhället kan förändras på önskvärda sätt. För Ortega blir det universitetets uppgift att återta sin roll som den samhällsbärande auktoritet som kan integrera olika perspektiv på den egna samtiden och verka för en bred bildning som knyter samman det förflutna och framtiden.

En viktig teoretisk utgångspunkt för Ortega var Martin Heideggers existensfilosofiska filosofi och i viss mån Edmund Husserls fenomenologiska undersökningar. I samma tradition befann sig även den tyske filosofen Eugen Fink som står i centrum i Krystof Kasprzaks bidrag ”Filosofin och universitetet hos Eugen Fink”. Men här handlar det i stället om relationen mellan filosofi och pedagogik. Långt fram i modern tid utgjorde pedagogiken en del av det filosofiska ämnesområdet, och åtskilliga filosofer – från Platon och Aristoteles via Jean-Jacques Rousseau och Mary Wollstonecraft till John Dewey och Edith Stein – har gett avgörande bidrag till den pedagogiska teoribildningen. Kasprzak visar att man till denna skara också bör räkna Fink. Med utgångspunkt i hans tänkande lyfter Kasprzak fram en förståelse av utbildningsvetenskap som belyser ämnets filosofiska relevans men framför allt filosofins betydelse för utbildningsvetenskapen. Det som utmärker Finks tankar om hur en utbildning som verkar för demokrati kan utformas – i skuggan av världskrigen – bygger på en förståelse av demokrati som ett utbildningsproblem men också som en form av politisk handling. Insikten om demokrati som ett grundlöst begrepp påkallar ett bejakande inte bara av handlingen utan även av lekens betydelse i det gemensamma livet. Genom att sätta Fink i dialog med tänkare som Platon, Simone de Beauvoir och Jean-Luc Nancy problematiserar Kasprzak förståelsen av universitetet som en kunskapsproducerande institution och framhåller dess radikala potential som en experimenterande institution med en världsskapande samvaro.

Frågan om filosofins uppgift och framför allt vad den har att bidra med till andra vetenskaper står också i fokus i Charlotta Weigelts bidrag ”Vad kan filosofin ge vetenskapen? Exemplet Gadamer”. Medan filosofer i den analytiska traditionen vanligtvis svarar på den frågan i termer av att fungera som en allmän hjälpreda för övriga vetenskaper tänker man sig inom den kontinentala filosofin att det är fråga om ett kritiskt uppdrag som handlar om att belysa vetenskapens mening. Weigelt intresserar sig primärt för det senare synsättet samtidigt som hon problematiserar det, bland annat genom att se hur tidigare filosofer som Aristoteles, Husserl och Heidegger resonerat kring frågan. Men den tänkare som hon framför allt uppehåller sig vid är Hans-Georg Gadamer. När han i sitt hermeneutiska storverk *Sanning och metod* reflekterar över humanioras status gör han upp med inte bara det han kallar upplysningens fördom mot fördomen utan också den överdrivna tilltron till metodens betydelse inom humanvetenskapen. Särskilt vänder han sig mot föreställningen att hermeneutiken skulle kunna vara en metod. Likväl är det precis på det sättet som hermeneutiken brukar presenteras i vetenskapsteoretiska handböcker, konstaterar Weigelt. Utifrån det förhållandet kastar hon fram tanken att filosofins uppgift och nytta på något sätt kanske består i att missförstås av andra vetenskaper, samtidigt som den har ett viktig kritisk funktion att spela i granskandet av vetenskapens förutsättningar och i problematiseringen av dess anspråk på att förklara människan, samhället och naturen.

Om filosofins ställning visavi övriga vetenskaper är omstridd gäller detsamma för dess förhållande till psykoanalysen. Det är någonting som poängteras av Per Magnus Johansson. I ”Psykoanalys och filosofi” tar han avstamp i Sigmund Freuds förståelse av psykoanalysen och dess komplicerade relation inte bara till filosofin utan också till naturvetenskapen och universitetet. Det är väl känt att det finns stora likheter mellan Freud och till exempel Arthur Schopenhauer och Friedrich Nietzsche, men trots att han emellanåt också kunde hänvisa direkt till deras texter höll

han på det stora hela filosofin på visst avstånd. Johansson beskriver det som en kluvet förhållande, och någonting liknande gäller för Freuds relation till humaniora i stort liksom till naturvetenskapen. Även hos många senare psykoanalytiker finns en liknande ambivalens i förhållande till kringliggande intellektuella fält, om än med variationer. Med sin lingvistiskt och strukturalistiskt präglade omtolkning av psykoanalysen, som också tog starka intryck av Hegels begärsfilosofi, underkände Jacques Lacan alla former av biologiska förklaringsmodeller samtidigt som han var skeptisk till humanvetenskapernas försök att göra människan till föremål för empiriska undersökningar. I stället argumenterade han för att psykoanalysen är en form av praktik och teori om subjektet och det omedvetna som inte behöver legitimeras med andra vetenskaper. Bilden av relationen mellan psykoanalysen och filosofen kompliceras ytterligare genom att Johansson undersöker hur den svenske analytiske filosofen Anders Wedberg och den i Finland födda men i Sverige verkssamma psykoanalytikern Carl Lesche resonerade kring frågan. Avslutningsvis poängterar han att det trots allt finns mycket som förenar psykoanalysen och filosofin liksom att psykoanalytikern gör klokt i att ha ett öppet förhållande till de filosofiska och idéhistoriska kunskapsfälten.

Från filosofins och i synnerhet den politiska teorins håll har det inom den kontinentalfilosofiska traditionen inte varit ovanligt att ta starka intryck av psykoanalysen. Bland samtida tänkare är detta tydligt hos till exempel Fredric Jameson, Julia Kristeva och Slavoj Žižek. Även i den tyska kritiska teorin har det länge funnits ett sådant intresse, vilket man fortfarande kan se hos filosofen och sociologen Jürgen Habermas. En specifik del av hans omfattande författarskap tar Henrik Bohlin som utgångspunkt i "Filosofin och det engagerade förnuftet", nämligen föreställningen om det praktiskt-hermeneutiska kunskapsintresset. Habermas kontrasterar det mot två andra kunskapsintressen: dels det tekniska, dels det emancipatoriska. Efter att ha rätt ut dessa begrepp och visat hur de kan relateras till ofta återkom-

mande positioner i den samtida humanioradebatten fördjupar Bohlin sig i det praktiskt-hermeneutiska kunskapsintresset, som har att göra med mänskligt handlande, praxis, i kombination med kommunikation och förståelse. Det hör samman med en bredare förnufts-konception än den ekonomiska och instrumentella rationalitet som enligt Habermas har blivit alltför dominerande. I sin artikel utvecklar Bohlin resonemanget om att det med ett praktiskt-hermeneutiska kunskapsintresse och ett kommunikativt, engagerat förnuft blir möjligt att hantera praktiska värdefrågor, liksom att det är ett sätt genom vilket humaniora kan göras mer samhällsrelevanta.

I jämförelse med Habermas utvecklade Jacques Derrida ett annorlunda försvar för humaniora i allmänhet och filosofi i synnerhet. Efter sina tidiga studier om och dekonstruktiva läsningar av bland andra Platon, Rousseau, Husserl och Claude Lévi-Strauss engagerade han sig under 1970-talet i den franska intresseorganisationen Groupe de recherches sur l'enseignement philosophique, vanligtvis förkortad GREPH. I "Derrida, GREPH och den filosofiska institutionen" redogör Sven-Olov Wallenstein för den här mindre väl kända sidan av Derridas verksamhet. Ytterst handlade det om att stärka filosofifämnets ställning i det franska utbildningsväsendet, men samtidigt aktualiseras här frågor om filosofins institutionalisering, dess språklighet och dess förhållande till staten men också om relationen mellan det yttre och det inre liksom om traditionen och nuet. Efter att ha visat hur Derrida resonerade i dessa frågor avslutar Wallenstein med ett resonemang om de begränsade möjligheterna att överföra GREPH:s analyser och interventioner till det han kallar dagens effektiviserade förvaltningskultur.

Under senare decennier har byråkratin och systemvärlden kommit att kolonisera den akademiska verksamheten, inte minst genom New Public Management och det kortsiktiga nyttotänkande som integrerats i universitetsväsendet liksom i många andra delar av den offentliga sektorn, med tydlig ansvarsdelning, målorientering, kvantitativa mätningar och ständ-

iga kvalitetsutvärderingar. I ”Ratiofieringen av universitetet. New Public Management och kampen om förnuftet” visar Jonna Bornemark och Astrid Grelz vilka skadliga konsekvenser detta har fått för de som arbetar inom akademien, i synnerhet inom det humanistiska ämnesområdet. De tvingas att anpassa sig till naturvetenskapliga normer och begrepp samtidigt som de får ägna allt större delar av sin tid åt pappersarbete och administration i stället för undervisning och forskning. För att skissera ett alternativ till denna ordning aktiverar Bornemark och Grelz med hjälp av renässansfilosoferna Nicolaus Cusanus och Giordano Bruno perspektiv och begrepp – som *ratio*, *intellectus*, icke-vetande och ”paktivitet” – som de menar kan lösa upp den begränsade förståelsen av kunskap inom den nutida mätbarhetskulturen. Förutom en uppluckring av åtskillnaden mellan teori och praktik skulle det konkret kunna innebära att studenterna verkligen tillåts praktisera bildning. I arbetet för ett sådan rörlig, bildande utbildning har filosofin enligt Bornemark och Grelz en särskilt viktig roll att spela.

Temat med New Public Management inom den högre utbildningen fördjupas av Jonna Hjertström Lappalainen i ”Det kontrollerade tänkandet”. Hon belyser och problematiserar hur vi kan förstå tänkandet såsom det har skrivits fram som en generisk färdighet som ska läras ut och examineras vid universitet och högskolor. Utifrån en läsning av John Dewey, Arendt och Sören Kirkegaard visar hon på olika tolkningar av tänkande och filosofi. Deweys och den pragmatiska filosofins förståelse av tänkandet som en problemlösande färdighet överensstämmer med den vanliga tolkningen av generiska färdigheter. Långt från krav på omedelbart mätbara kunskapsmål befinner sig däremot den sokratiske tanketraditionen som både Arendt och Kirkegaard företräder där det filosofiska tänkandet utgör en ifrågasättande, kritisk och öppnande verksamhet. Som ett alternativ till att betrakta det instrumentella tänkandet som något som påtvingas alla som undervisar inom högre utbildning framhåller Hjertström Lappalainen vikten av filosofi i den senare kritiska be-

märkelsen. Det sätt på vilket universitetsanställda väljer att tolka tänkandet som mål i undervisningen kan förvisso understödja managementkulturen inom akademien, men det finns också möjligheter att göra motstånd mot densamma.

Införandet av New Public Management och därmed besläktade styrningsmodeller och kvalitetssäkringssystem har inneburit stora utmaningar för och förändringar av universitet och högskolor under de senaste decennierna. I ett internationellt samtidshistoriskt perspektiv har svenska lärosäten än så länge emellertid varit tämligen förskonade från betydligt mer destruktiva tendenser i samtiden. På många håll i världen har inte bara nyliberalismen utan också högerpopulismen, radikalnationalismen och den auktoritära nykonservatismen lett till allvarliga problem för universitet och akademiker. Till exempel har det av George Soros finansierade Central European University varit tvunget att flytta från Budapest till Wien efter att länge varit motarbetat av Viktor Orbáns regering. Att även de ryska universiteten har haft stora svårigheter understryks av Tora Lane i "Efter ideologin eller ersättningsideologin. En reflektion över det sovjetiska bildningsprojektets nya former i Ryssland idag". Efter Sovjetunionens sammanbrott under åren kring 1990 har de ryska universiteten genomgått svåra prövningar. Den tidigare marxism-leninistiska överideologin övergavs och många av de gamla institutionerna ansågs vara starkt misskrediterade samtidigt som de ekonomiska anslagen minskade under nyliberalismens och "rövarkapitalismens" härjningar. Medan naturvetenskaperna klarade sig förhållandevis väl har situationen för vissa humanistiskt orienterade universitet blivit närmast katastrofal. Till det kan läggas Vladimir Putins och Kremles efterhand alltmer auktoritära styre, med ett återvändande till delar av det sovjetiska arvet men också till tsarism och kyrklig ortodoxi. I ett dekret från 2018 slogs det fast att den högre utbildningen i landet förutom att göras internationellt konkurrenskraftigt ska uppfosta studenterna till harmoniska individer i enlighet med traditionella ryska värderingar. I praktiken har allt detta inneburit

att villkoren för filosofin försämrats och möjligheterna till ett fritt, kritiskt tänkande starkt kringskurits.

Förmågan till ett självständigt, kritiskt tänkande är också tema för Sharon Rider i ”Högre utbildning som träning i uppmärksamhet”. Med utgångspunkt i uppmärksamhetens status inom dagens digitaliserade kunskapskultur och hjärnforskningens varningar om att fördjupat tänkande får stå tillbaka för en ensidig kultivering av förmågan att kunna sortera information, frågar Rider sig vilka konsekvenser detta kan få för universitetet som kunskapsinstitution. Med hänvisningar till Kant, Ludwig Wittgenstein och Simone Weil lyfter Rider fram en kultivering och bildning av tänkandet och omdömesförmågan som den högre utbildningens främsta uppgift. Det kritiska tänkandet som Rider menar bör utmärka högre utbildning kräver emellertid träning i att stå ut med det man inte förstår och beredskap att ompröva förutfattade meningar. Om universitet och högskolor allt mer har ett ensidigt fokus på att träna studenterna i att snabbt söka information och visa upp sin kunskap i korta texter och lätt tillgängliga presentationer riskerar man att försumma den högre utbildningens roll som en kritiskt granskande institution.

Vilken plats tänkandet har inom universitetet idag är en fråga som även Synne Myrebøe tar upp i ”Kultiveringen av politiska känslor. Martha Nussbaum och striden om tänkandet”. Den samtida amerikanska filosofen Martha Nussbaum har genom sitt försvar av humaniora som avgörande för en levande demokrati fått stor uppmärksamhet inom den internationella diskussionen om universitetens förändrade villkor. Vad som har fått mindre utrymme inom dagens utbildningspolitik, men som Nussbaum också ofta återkommer till, är de sätt på vilka universiteten formar känslor. I hennes läsningar av Platon och Aristoteles utgör kärlek och begär en stridsfråga inom tänkandets politik där de mål som människor lär sig att uppskatta och sträva efter blir riktgivande för den samtid och framtid som de är med om att skapa. Den massutbildning som universiteten numera

tillhandahåller har emellertid svårt att skapa förutsättningar och rum för den sortens undran och fördjupande samtal som Nussbaum menar är avgörande för en välfungerande demokrati. Samtidigt kan hennes kritik ses som en uppmaning att tänka om de begär som vägleder nutida utbildningspolitik. Att tänka tänkandet innebär här en granskning av tänkandet som en begärande praktik.

I antologins avslutande bidrag, ”Tankar om universitets politiska roll idag”, vänder Marcia Sá Cavalcante Schuback uppmärksamheten mot behovet av att söka en annan mening av universitetet bortom den traditionella tolkningen av dialektiken mellan det universella och det partikulära, det allmänna och det singulara, det globala och det lokala. Där utbildningspolitiken har varit drivande i att tömma universitetet på mening har det nutida universitetet blivit en arena där kamper om universitetens meningsgrund utövas för att överbrygga dess grundlöshet. I en dialog med Hannah Arendt och Jacques Derrida och med utgångspunkt i erfarenheten av exil visar Cavalcante Schuback hur det främmande idag har blivit främmande för sig självt och därmed hur dialektiken mellan det främmande och det bekanta, mellan identitet och differens, inte klarar av att tänka det främmande som främmande. Med uppmärksamhet på själva den rörelse, den övergång och utvägslösa väg, med vilken filosofin och universitetet kan definieras som ett utövande av skillnad i skillnaden, lyfter Cavalcante Schuback fram ett alternativ till dagens meningskamp där läsandets dekonstruktiva praktik skapar den platslösa plats genom vilket det otänkta kan träda fram.

Här liksom på andra håll i antologin visas det på öppningar mot en annan ordning, en annan helhet av partikulariteter, med ett dynamiskt universitet där den humanistiska och i synnerhet filosofiska verksamheten spelar en mer framträdande roll än vad som idag hör till vanligheten och som framför allt bejaktar och ger förutsättningar för ett genuint kritiskt, fritt och frigörande tänkande hos både studenter och akademiker. Hur detta skulle

kunna se ut i praktiken är någonting som vi behöver reflektera betydligt mer kring. Om filosofins strävan under seklerna har varit att strida för friheten framträder idag inte bara frågan om hur frihetens kan tänkas utan även vad det innebär att tänka tänkandets frihet. Denna antologi är bara en början för att ställa sådana frågor på nytt. Utan att göra anspråk på någon helhet erbjuder den ett antal perspektiv och tankar om universitetet, filosofin och relationen däremellan som kan ses som en inbjudan till fortsatta samtal.